

dünyanın birçok yerinden haber ve fikirler aktarmıştır.

Derginde üzerinde en çok durulan konular arasında, "İslâm dünyası niçin geriledi, müslümanlar nasıl kalkınabilir, İslâm terakkiye mâni midir, müslümanları birleştirmek için ne yapılabilir, ilimle İslâm arasında ilerlemesi için gerekli usul ve esaslar nelerdir, kadın hakları, din-dünya, din-devlet ilişkisi ve bunlar etrafındaki problemler nasıl çözülebilir, İslâmiyet ile Batı medeniyeti birleştirilebilir mi, ictihad gerekli mi değil mi" gibi başlıklar sayılabilir. Bu temel problemler etrafında fikir bildiren yazarlar İslâm'ı anlatma biçiminin, dinî ilimlerin modern çağın gelişme ve ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda yeniden ele alınması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Dergide Muhammed Abdur, Ferid Vecdî ve Abdülaziz Çavuş gibi çağdaş İslâm düşüncesinde bir hayli etkili olmuş, aklı ön plana çıkaran ve dinî bir islahın yapılması gerektiğini vurgulayan yazarların fikirleri taraftar toplamıştır. Dinin bid'at ve hurafelerden ayıklanarak aslına döndürülmesini, değişen dünya şartlarında İslâm'ın dinamizm ve otoritesini temsil eden ictihadın gerekliliğini savunan yazarlar olduğu gibi İslâm dininin yenilenmesine karşı çıkan yazarlar da vardır. İki taraf arasında zaman zaman tartışma ve polemiklerin yaşandığı görülmektedir.

Başlangıçta siyasî partiler karşısında tarafsız kalan dergi 1911'den sonra bu tavırını değiştirmiştir. Devlet mekanizmasıyla büyük oranda uyumlu bir yayın politikası sürdürmeye, savaş yıllarının nazik ortamı içinde bir fitne unsuru olmamaya dikkat eden dergi hilâfetin kaldırılması, medreselerin Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu çerçevesinde Maarif Vekâleti'ne bağlanmayıp kapatılması, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması sürecinde yönetimle ters düşmüş, ancak her hâlükârda devlete bağlılık, ülke-millet varlığı ve birliğini korumada titiz davranmıştır.

Normal şartlarda haftada bir ve on altı sayfa yayımlanan dergide altı sayfa (113, 193, 213, 231, 244, 320) dışında fotoğraf, resim gibi görüntü malzemeleri kullanılmamıştır. İstanbul'da Matbaa-i Âmire, Hilâl, Matbaa-i Hayriyye, Mesâî, Tevsî-i Tıbbât, Âmedî, Hukuk, Necm-i İstikbâl, Evkâf-ı İslâmiyye, Kastamonu'da Vilâyet, Kayseri'de Kayseri Livâ, Ankara'da Matbuat ve İstihbarat, İkaz, Ali Şükrü matbaalarının basılmıştır.

Dergide Ali Haydar Efendi'nin *Usûl-i Fıkıh Dersleri* ve Abdürreşid İbrahim'in

Âlem-i İslâm kitapları, ayrıca bazı *Sebilürreşâd* yazarlarının ders notları Dârülfünûn öğrencileri için formalar halinde ek olarak verilmiştir. Kurulan Sebilürreşâd Kütüphanesi tarafından dergide yayımlanan yazı dizilerini kitap haline getiren ve aralarında *Safahat 2. Kitap Süleymaniye Kürsüsünde* (İstanbul 1330), 3. *Kitap Hakkın Sesleri* (İstanbul 1331), Bereketzâde İsmâil Hakkı'nın *Yâd-ı Mâzî* (İstanbul 1332), Babanzâde Ahmed Naim'in *İslâm'da Da'vâ-yı Kavmiyyet* (İstanbul 1332), Reşid Rızâ'dan Ahmet Hamdi Akseki'nin çevirdiği *Mezâhibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i* (İstanbul 1332) gibi eserlerin de bulunduğu elli kadar yayın gerçekleştirilmiştir.

Çok partili dönemin getirdiği nisbî bir serbestlik ortamında Eşref Edip, *Sebilürreşâd*'ı 1948-1966 yıllarında 362 sayı daha çıkarmıştır. Bu dönemin yazarları arasında kendisinden başka Ahmet Hamdi Akseki, Cevat Rifat Atilhan, Ali Fuat Başgil, Ömer Nasuhi Bilmen, Yusuf Ziya Çağlı, Kâmil Miras, Ömer Rıza Doğrul, Hasan Basri Çantay, Tahir Harimi Balcıoğlu, Mehmet Râif Ogan, Kemal Kuşçu bulunmaktadır. Ayrıca Peyami Safa, Fethi Tevetoğlu, Mümtaz Turhan, Ali Nihad Tarlan, Nihad Sâmî Banarlı, Yusuf Ziya Yörükân ve Nurettin Topçu gibi isimler de yazılarıyla dergide görünmüştür. Derginin bu döneminde yayımlandığı yıllardaki dinî hayat, dinî eğitim konularıyla ilgili dikkate değer yazı ve yorumlara yer verilmiştir.

Sırât-ı Müstakîm ve *Sebilürreşâd* üzerine Abdullah Ceyhan tarafından bir fihrist çalışması yapılmış (*Sırât-ı Müstakîm ve Sebilürreşâd Mecmuaları Fihristi*, Ankara 1991), Muharrem Dayanç (*Sırât-ı Müstakîm Dergisindeki Dil, Edebiyat ve Sosyal Kavramların Sistematik İncelenmesi*, İstanbul 1997) ve Suat Mertoğlu (*Osmanlı'da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı-Sırât-ı Müstakîm Sebilürreşâd Dergisi Örneği: 1908-1914*, İstanbul 2001) tarafından doktora tezleri hazırlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Emin Erişgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı*, Ankara 1986, s. 120-123; İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul 1986, I, tür.yer.; E. Debus, *Sebilürreşâd: Eine vergleichende Untersuchung zur Islamischen Opposition der vor- und nachkemalistischen Ära*, Frankfurt 1991; Adem Efe, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslâmcılar ve Modernleşme: 1908'den 1924'e* (doktora tezi, 2002), UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 99-101; Caner Arabacı, "Eşref Edip Fergan ve Sebilürreşâd Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: İslâmcılık* (haz. Yasin Aktay), İstanbul 2004, s. 96-128; M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed*

Âkif Hakkında Araştırmalar III, İstanbul 2006, s. 148-227; Eşref Edip, "Ebu'l-Ulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sırât-ı Müstakîm'i Nasıl Çıkar-dık?", *SR*, X/238 (1957), s. 199-200; Hayreddin Karan, "Millî Mücadelede Sebilürreşâd-13, 15, 19", a.e., X/246 (1957), s. 333-334; XI/252 (1957), s. 31; XI/257 (1957), s. 105-106; Nevzat Ayazoğlu, "Sebilürreşâd'ın Ellinci Yılı", a.e., XII/278 (1958), s. 40-42; L. Bouvat, "Quelques revues ottomanes", *Revue du monde musulmane*, XX, Liechtenstein 1974, s. 282-393; Hasan Duman, "Mehmet Akif ve Bir Mecmuanın Anatomisi", *MK*, sy. 55 (1986), s. 78-95; Murat Sadullah Çebi, "Sebilürreşâd: Türkiye'de İslâmcı Muhalefetin Sözcülüğünü Yapmış Bir Dergi", *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 4, Ankara 1997, s. 231-246; Adnan Gül, "Batılılaşma Sürecinde Sebilürreşâd Dergisi", *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 31, Erzurum 2007, s. 39-54; Yusuf Turan Günaydın, "Sırât-ı Müstakîm ve Sebilü'r-reşâd'da Mehmed Âkif'in Rolü ve İzleri", *Hece*, sy. 133, Ankara 2008, s. 258-261; "Sırât-ı Müstakîm", *TDEA*, VIII, 6-9.

ADEM EFE

SEB'İNİYYE

(السبعينية)

İbn Seb'in'e
(ö. 669/1270)

nisbet edilen bir tarikat

(bk. İBN SEB'İN).

SEB'İYYE

(السبعية)

Yedili devir inancını kabul eden eski İsmâîlî doktrinini benimseyenlere verilen isim

(bk. BÂTİNİYYE; DEVİR; İSMÂİLİYYE).

SEBK-i HİNDİ

(سبک هندی)

Divan şiirinde sanat ve anlam derinliğine dayanan üslup akımı.

Sözlükte "bir şeyi eritmek, kalıba dökmek; kalıp, tarz ve üslup" anlamlarındaki *sebk* kelimesi terim olarak "ibarenin tarz ve tertibi" mânasına gelir. *Sebk-i Hindî* ise XVI-XVIII. yüzyıllarda Hindistan'da ve Hindistan dışında yaşayan, Hint felsefesi, edebî zevki ve şiirinin etkisinde kalan şairlerin oluşturduğu şiir anlayışını ifade eder. Terim ilk defa İranlı şair Muhammed Takî Bahâr (ö. 1951) tarafından kullanılmıştır. Hindistan'daki Bâbürlü Devleti döneminde hükümdarlar, devlet adamları ve diğer ileri gelenler, çoğu Safevî hânedanının dinî ve siyasî baskısından kaçan şair ve ediplere kapılarını açmış, yazdıkları şiirler

için ihsanda bulunmayı âdet edinmişti. Bu tutum o dönemin şairlerini bölgeye çekmiş, burada öncekinden farklı bir üslûpta ortaya çıkan şiir tarzına sebk-i Hindî denilmiştir. Çoğu İranlı olan şairlerin oluşturduğu sebk-i Hindî akımı İran, Hindistan, Afganistan, Irak, Tacikistan ve Osmanlı topraklarının yer aldığı geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Bu tarza onu temsil eden şairlerin birçoğunun İsfahan'da yetişmesi dolayısıyla "sebk-i İsfahânî", başlıca temsilcilerinin Irak, Horasan ve Azerbaycan'da doğmuş olduğu göz önünde tutularak "sebk-i Horasânî", "sebk-i Irâkî" ve "sebk-i Âzerbaycânî" denilmesi gerektiğini savunan araştırmacılar da vardır (Hüseyin Muhammedzâde-i Sadîk, s. 3-4). Bu üslûbun temsilcileri arasında Sâib-i Tebrîzî, Şevket-i Buhârî, Bîdil ve Gâlib Mirza Esedullah gibi Türk asıllı şairlerin ekseriyet teşkil ettiği dikkate alınıp bu tarza "sebk-i Türkî" denilebileceği de ileri sürülmüştür (Toker, sy. 2 [1996], s. 143). Geçmiş dönem tezkirecilerinden hiçbirinin sebk-i Hindî ifadesini kullanmadığı muhakkaktır.

Hindistan'da Bâbürlü Devleti sultanlarından Ekber Şah'ın sarayda melikû's-şuarâ makamını tesis etmesinden itibaren hükümdarların bazı şairleri bu makama getirmesi bölgedeki diğer şairlerin de ilgisini çekmiş, Safevî hükümdarlarından yakınlık göremeyen İranlı şairler biraz da bu sebeple Hindistan'a gelmeye başlamıştır. Unsûrî'nin bir beytine karşılık 100 köle veren Bâbürlü hükümdarının sanat zevki ve cömertliği yanında İran sarayının geride kalması maddî çıkar peşinde olan bazı şairler için de belirleyici olmuştur. XV. yüzyılın sonuna doğru İran'ın içtimâî durumu farklılaşmış ve edebiyat dünyasında gazel sahasında Abdurrahman-ı Câmî'nin ortaya çıkmasıyla büyük bir değişim meydana gelmiştir. Bu yeni asırda Bâbâ Figânî'nin geliştirdiği yeni üslûp sebk-i Hindî'nin çıkış noktası gibi değerlendirilirken (Raziy-ye Ekber, s. 133) bu gelişmeyi önemli saymayan ve bu üslûpta Bâbâ Figânî'nin fazla etkili olmadığını, asıl gelişmenin Hüseyin Baykara'nın Herat'taki sarayında Ali Şîr Nevâî ve Câmî gibi şairlerin eserlerinde ortaya konduğunu, oradan da Hindistan'a geçtiğini ileri süren araştırmacılar da vardır.

Sebk-i Hindî üslûbunun başlıca özellikleri belâgat ve fesahat kurallarından uzaklaşmadan yeni, orijinal ve girift mazmunlar, ince hayaller, anlam kapalılığı, az kelime ile çok şey ifade etme olarak belirtilebilir. Böylece mânânın söze hâkim olduğu, muhayyilenin ön plana çıktığı ve şiirin kar-

maşık çağrışımlara açıldığı görülmektedir. Aşırı dereceye varan mübalağa, irsâl-i mesel, istiare, teşhis, kinaye ve mecaz sanatları da bu tarz şiirde çok kullanılmış ve geliştirilmiştir. Bu özellikleriyle sebk-i Hindî istirap ifade eden karamsar bir felsefeyi terennüm etmiş ve daha çok gazel tarzında kendini göstermiştir. Bu üslûbun öncüsü olarak bilinen Kemâleddîn-i İsfahânî bulduğu orijinal mâna ve mazmunlardan dolayı "hallâku'l-meânî" unvanıyla anılmıştır. Aşırı süs ve tasannu anlayışının Herat okuluna ait bir miras olduğunu ileri süren edebiyat tarihçileri sebk-i Hindî'ye karşı tenkitçi bir yaklaşım gösterir. Hintli şairlerin bu üslûbu gereksiz ve külfetli ifadelerle içinden çıkılmaz mâna ve hayallere boğduğunu öne sürerek zamanla bu akıma karşı çıkanlar olmuşsa da bu muhalefet Hint, Afgan, İran ve Türk şairlerini etkisi altına alan sebk-i Hindî tarzında latif ve ince bir zevkin ürünü eserlerin devamını engellemiştir.

Fars edebiyatında Örfî-i Şîrâzî, Feyzî-i Hindî, Zülâfî-i Hansârî, Tâlib-i Âmûlî, Kelîm-i Kâşânî, Mirza Celâl Esîr, Sâib-i Tebrîzî, Şevket-i Buhârî ve Bîdil gibi şairler sebk-i Hindî'nin önde gelen temsilcilerindendir. Daha sonraki kuşaklar arasında Ganî-i Keşmîrî, Nâsır Alî-i Sirhindî, Cûyâyî-i Tebrîzî, Âferîn-i Lâhûrî, Girâmî-i Keşmîrî ve Ganîmet-i Keşmîrî (ö. 1158/1745) gibi şairler öncekileri taklit ederek şiirler yazmışsa da bunlar ilk dönem sebk-i Hindî ustaları ölçüsünde başarılı örnekler verememiştir. Sâib'den sonra zevksizleşen ve bir süre sonra da terk edilen sebk-i Hindî'nin son şairi Hindistan'da yaşayan Türk asıllı Mirza Gâlib Esedullah olmuştur (ö. 1869). Sebk-i Hindî'ye tepkilerin artması üzerine XVIII. yüzyıldan itibaren İranlı bazı şairler "bâzgeşt-i edebî" (geriye dönüş edebiyatı) hareketini başlatarak eski şiir anlayışına geri dönmüştür. Sebk-i Hindî'nin klasik Fars edebiyatının zayıfladığı bir dönemde yeni bir tarz ve yeni bir nefes olarak ortaya çıkması ve bu tarzın Bâbürlü sarayı tarafından desteklenmesi, siyasî bir rekabet hissiyle İranlı araştırmacılar tarafından hemen daima bu üslûba karşı müdafaa tarzında değerlendirmeye sebep olmuştur.

Türk edebiyatında sebk-i Hindî XVII ve XVIII. yüzyıllarda Nefî, Fehîm-i Kadîm, Şehrî, İsmetî, Nâilî, Nedîm-i Kadîm, Neşâtî, Râsih, Nâbî ve Şeyh Galib gibi şairler üzerinde etkili olmuştur. Bunların çoğu Sâib-i Tebrîzî'nin tesirinde kalmış ve onun tarzını benimsemiştir. Özellikle irsâl-i meselde farkı ve orijinal bir üslûbun doğmasında

ve gelişmesinde büyük rol oynayan Sâib, edebiyatı fikrî ve hakîmâne bir sahaya sevk etmek suretiyle Türk edebiyatında bir devir açmıştır (Tarlan, LVIII/43 [1925], s. 266). Sâib'in önemli ölçüde etkilediği Nâbî'nin dilinde çokça örneği bulunan veciz ifadeler ve nükteler sebk-i Hindî şiirinin karakteristik yönünü teşkil etmektedir. Hint üslûbu Nâbî, Nefî ve Nâilî'nin şiirlerinde bütün özellikleriyle bir arada değil ayrı ayrı özellikleriyle ortaya çıkmaktadır. Meselâ Nâbî'de hikemî ve söylenmemiş yeni mânalar şeklinde görülen bu etki Nefî'de mübalağa sanatının çok fazla yer almasıyla belirginleşmektedir. Nâilî ve Şeyh Galib'de ise anlam derinliği ve orijinal mazmunlar ön plandadır.

Sebk-i Hindî şairleri kendilerinden öncekilerin kelime ve tabirlerini kullanmakla beraber onlara farklı ve şahsî mânalar yüklemiştir. Bu şekilde ortaya çıkan ferdîlik bu şiir tarzının önemli yeniliklerindendir. Önceki şiirde nesne ve olaylar geleneksel kalıplar ve kabuller çerçevesinde ele alınırken sebk-i Hindî'de şahsî intibaya daha çok meyledilmiştir. Böylece şiir ferdîyetin şeklini alır; mitolojik unsurlar, alışlagelmiş hikâyeler ve kalıplaşmış mecaz ve istiareler bile yeniden yorumlanarak şiirde yer bulur. Sebk-i Hindî şiirinde tasavvuf teması yoğun biçimde işlenmiştir. Bu konuda da orijinal hayal ve anlam unsurlarını ifade edebilmek için yeni bir dil kullanılmış ve yeni kelimelerle süslü bir üslûp meydana getirilmiştir.

Sebk-i Hindî Urdu edebiyatında da etkili olmuştur. Özellikle Evrengzîb Âlemgîr'in Dekken'i fethinden sonra siyasî ve edebî merkez o dönemde Farsça'nın Hindistan'daki merkezi olan Delhi'ye kayınca Urdu edebiyatında sebk-i Hindî akımı başlamış ve beğenilerek kullanılmıştır. Bu anlayışla şiir yazan şairler arasında Necmeddin Şah Mübârek Âbrû (ö. 1094/1683), Şah Hâtîm, Şerefeddin Mazmûn, Muhammed Şâkir Nâcî, Hâce Mîr Derd, Sevdâ-yî Dihlevî, Mîr Seyyid Muhammed Sûz, İnşâullah Han İnşâ, Mîr Muhammed Takî, Cür'et, Mushafî, Rengîn ve Mü'min (ö. 1267/1851) gibi isimler sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâib-i Tebrîzî, *Külliyât-ı Sâib-i Tebrîzî* (nşr. Emîrî Hüseyin Fîrûzkûhî), Tahran 1336 hş., s. 2-47; Safâ, *Edebîyyât*, V/1, s. 522-523; Hüseyin Muhammedzâde-i Sadîk, *Şerh-i Gazelâ-yi Sâib-i Tebrîzî*, Tahran 1333 hş., s. 3-4; Abdülvehhâb Nûrânî Visâl, "Sebk-i Hindî ve Vech-i Tesmiye-i Ân", *Sâib ve Sebk-i Hindî* (nşr. M. Resûl Deryâgeşt), Tahran 1345 hş., s. 212-225; Aziz Ahmad, "The Formation of Sabk-i Hindî", *Iran and Islam: In Memory of the Late Vladimir Minorsky* (ed. C.

E. Bosworth), Edinburgh 1971, s. 1-9; Raziyye Ekber, *Şerh-i Ahvâl ve Sebk-i Es'âr-i Bâbâ Fığânî-i Şirâzî*, Haydarâbâd 1974; Abdülbâki Nevvâb, *Sebk-i İsfahânî ve Vîdjihâ-yi Ân: Şâ'ib ve Sebk-i Hindî*, Tahran 1354 hş., s. 207-225; W. Kirmani, "The Nature and Dimensions of Sabk-i Hindî", *Indo-Iranian Studies* (ed. Fathullah Muhtabai), New Delhi 1977, s. 206-221; Ehsan Yarshater, "The Indian or Safevid Style: Progress or Decline", *Persian Literature* (ed. Ehsan Yarshater), New York 1988, s. 249-289; Hasan Hüseyinî, *Bîdîl, Sipihri ve Sebk-i Hindî*, Tahran 1367 hş., s. 69, 116-129; Haluk İpekten, "Sebk-i Hindî", *Şeyh Galib Kitabı* (haz. Beşir Ayvazoğlu), İstanbul 1995, s. 239-242; Sebahat Deniz, "Türk Edebiyatında Hind Üslûbu (Sebk-i Hindî)", *Osmanlı*, Ankara 1999, IX, 639-648; Fatma Tulga Ocak, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Divan Edebiyatı ve Sebk-i Hindî", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XI, 733-741; Cafer Mum, "Sebk-i Hindî", *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2006, II, 369-392; Halil Toket, "Sebk-i Hindî: Hint Düşünce Tarzının Edebiyatı Yansıması ve Urdu Dilindeki Sebk-i Hindî", *Sözde ve Anlamda Farklılaşma Sebk-i Hindî*, 25 Nisan 2005; *Bildiriler* (haz. Hatice Aynur v.dğr.), İstanbul 2006, s. 155-171; a.mlf., "Sebk-i Hindî (Hind Üslûbu)", *İlmî Araştırmalar*, sy. 2, İstanbul 1996, s. 141-150; Ali Nihad Tarlan, "Sâib-i Tebrizî", *SF*, LVIII/43 (1925), s. 266-271; LVIII/44, s. 274-279; LVIII/46, s. 310-314; LVIII/47 (1925), s. 330-332; Ömer Okumuş, "Hind Üslûbu (Sebk-i Hindî)", *EFAD*, sy. 17 (1989), s. 107-116; Şadi Aydın, "Sebk-i Hindî", *Türk Edebiyatı*, XXVIII/319 (2000), s. 25-28; Ali Fuat Bilkan, "Sebk-i Hindî", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, I/1, Malatya 2001, s. 161-169; Şemsur Rahman Faruqi, "A Stranger in the City: The Poetics of Sabk-e Hindî", *The Annual of Urdu Studies: Sâlnâme-i Dirâsât-i Urdû*, XIX, Chicago 2004, s. 1-93; Ozan Yılmaz, "Sebk-i Hindî mi, Sebk-i Türkî mi", *Türk Edebiyatı*, XXXIV/397 (2006), s. 22-25; J. T. P. de Bruijn, "Sabk-i Hindî", *El²* (İng.), VIII, 683-685.

ALİ FUAT BILKAN

SEBR ve TAKSİM

(السبر والتقسيم)

Kelâm ve fıkıh usulü terimi.

Sözlükte "incelemek, denemek, tahmin etmek, ölçüp takdir etmek" anlamındaki sebr ile "parçalara, kısımlara ayırmak" mânasına gelen taksim kelimelerinden oluşan sebr ve taksim, terim olarak bir konuda muhtemel seçenekleri belirleyip (hasr) ardından birer birer eleyerek (hazf) tek bir seçenek bırakma yöntemini ifade eder. Aynı anlamda olmak üzere bazan bu kelimelerden birinin tek başına kullanıldığı da olur. Bir akıl yürütme türü olarak sebr ve taksimin kullanımı kelâm, cedel, fıkıh usulü ve fûrû-i fıkıhla sınırlı kalmamış, hemen bütün ilimlerde bu yöntemden yararlanılmıştır. Ancak İslâmî ilimler tarihi açısından bu metodun önce kelâm ve cedel eserlerinde iddiayı delillendirme ve akf

illeti belirlemede kullanıldığı ve daha sonra fıkıh usulüne girdiği söylenebilir. Bazı âlimler, "Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar yoksa kendileri mi yaratıcıdır?" meâlindeki âyeti (et-Tûr 52/35) bu akıl yürütme türünün Kur'an'daki kullanımlarına örnek olarak gösterirler. Burada insanın var oluşuyla ilgili ihtimaller sıralanıp Allah'ın yaratması dışındakilerin geçersiz olduğu ortaya konmuştur. Kur'an'dan gösterilen bir başka misal, Câhiliye döneminde haram sayılan sekiz çift hayvanın helâliğini ifade eden âyetlerdir (el-En'âm 6/143-145). Bu âyetlerde haram kılınabilecek cinsler tek tek sıralanarak her biri hakkında delil istenmiş ve haramlık iddiası reddedilmiştir.

Sebr ve taksimin hâsır / münhasır ve münteşir olmak üzere iki türü vardır. İlkinde dışarıda hiçbir seçenek bırakılmaz; ikincisinde belirlenenler dışında seçeneklerin bulunması ihtimal dahilindedir. Kelâm ilminde kullanılan sebr ve taksim metodu daha çok birinci türle ilişkilendirilmiştir. Meselâ, "Âlem ya hâdis veya kadîmdir; kadîm olmadığı ispat edildiğinde zorunlu olarak hâdis olduğu anlaşılır" denilir. Fıkıh usulünde illetin tesbiti metotlarından biri olan sebr ve taksim, aslın illet olması muhtemel vasıflarının tamamının belirlenmesinden sonra bunların birer birer elenerek tek bir vasfın bırakılması ve kalan vasfın illet olduğunun kabul edilmesi işlemidir. Meselâ şarabın haramlık hükmünün illeti belirlenirken sıvılık, kırmızılık, köpük atma, sarhoş edicilik gibi vasıfların her biri ele alınmakta, ardından sarhoş edicilik dışındaki vasıfların illet olmayacağı tesbit edilmektedir. Usulcülerin bir kısmı sebrli ilgili vasıfları belirlemek, taksimi de bunları elemeye tâbi tutmak şeklinde tanımlarken diğer bir kısmı her iki işlemi sebr ve taksim terkihiyle ifade etmektedir.

Sebr ve taksim terimlerini kullanmakla birlikte muhteva açısından bu metottan ilk söz eden usulcünün Cessâs olduğu görülmektedir (*el-Fuṣûl*, IV, 158-159). Cessâs, Bâkîllânî, Ebû'l-Hüseyn el-Basrî ve İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî gibi usulcülere göre aslın muallal olduğunda ittîfak bulunuyorsa sebr ve taksim isabetli bir metottur; hatta bu durumda Bâkîllânî onu en isabetli metot sayar. Gazzâlî'ye göre asıl hakkında böyle bir ittîfak bulunmasa da sebr ve taksim isabetli bir metottur. Fakihlerin akıl yürütme faaliyetlerinin çok defa sebr ve taksim metoduyla yapıldığını ve fikhî meselelerde sebrin hasr bakımından zan ifade etmesinin yeterli ola-

cağını söyleyen Gazzâlî buna ilâveten sebr ve taksimin illetin belirlenmesinde tek başına yeterli delil sayılacağını, vasıfta ayrıca "münâsebe"nin şart olmadığını ifade ederek ribâ illetinin tesbitini örnek göstermektedir. Gazzâlî'ye göre illetin belirlenmesinde sebrin netice vermesi için üç şeyin ispat edilmesi gerekmektedir: Alâmete ihtiyaç bulunması (hükmün muallal olması), sebrin hasredici olması, yani illet olabilecekleri kuşatması, diğer illetlerin (vasıfların) geçersiz kılınması (*Mî'yârü'l-İlm*, s. 145; *el-Müstasfâ*, II, 295-296). Fahreddin er-Râzî de buna yakın bir görüşü savunur ve kural olarak hükümlerin muallal olduğu kabulünden yola çıkarak hasredici olsun olmasın sebrin isabetli bir metot olduğunu söyler. Usulcülerin bir kısmı sebr ve taksimin hasredici olmasını şart koşmakla birlikte çoğunlukla fikhî meselelerde farklı bir ihtimalin bulunmadığını kesin biçimde söylemek mümkün olmadığından müctehidin gücü yettiği kadarıyla bütün ihtimalleri incelemesi şart koşulmuş ve hasredicilik vasfının zannî olması yeterli görülmüştür. Fahreddin er-Râzî'den ve ona benzer şekilde Cüveynî ve İbn Berhân gibi bazı usulcülerden rivayet edilen, ameli hükümlerle ilgili ihtihadlarda münteşir sebr ve taksimin de hüccet sayıldığı yolundaki görüş bu şekilde (müctehid nazarında bütün ihtimallerin tüketilmesi, fakat hakikatte başka bir ihtimalin olabileceği şeklinde) anlaşılmalıdır. Sebr ve taksimin illetin belirlenmesinde izlenecek metotlardan biri olarak görülemeyeceğini benimseyen bir grup usulcü ise bu faaliyetin sadece münâsebe veya şebah metotlarına eklenen bir şart yahut bu vasıfları tesbite yarayan bir işlem niteliğinde değerlendirilebileceğini düşünür.

V. (XI.) yüzyıldan itibaren mütekellimîn usulcülerini genellikle sebr ve taksimi illetin belirlenmesinde izlenen metotlardan biri diye kabul ederken Hanefîler farklı bir yol tutmuşlardır. Cessâs'tan farklı olarak Serahsî ve Pezdevî döneminden itibaren Hanefî usulcülerin istinbat yolu ile illetin tesbitinde sadece te'sir metodunu kabul ettikleri görülür (*el-Uṣûl*, II, 231-232; Sem'ânî, II, 159). Onlar sebr ve taksimi ya Serahsî ve Pezdevî'de görüldüğü gibi mutlak şekilde reddetmişler veya müteahhîrîn Hanefî usulcülerinde olduğu gibi, aslın muallal olduğunun bilinmesi, illet olabilecek vasıflardan bir kısmının mülga oluşunun nas veya icmâ ile bilinmesi (diğer bir ifadeyle illetin mücmel olarak bilinmesi) ve sebrin de hasredici olması gibi bazı şartlar dahilinde kabul edileceğini, ancak bu